

PAPER DETAILS

TITLE: Etik ve Edebî Metin İlişkisi Üzerine

AUTHORS: Serif AKTAS

PAGES: 135-146

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/681157>

ETİK VE EDEBİ METİN İLİŞKİSİ ÜZERİNE

ŞERİF AKTAŞ*

ÖZ

Etik, çok farklı alanlara özgü davranış ve düşüncelerden yola çıkılarak geliştirilen bir felsefedir. Etik çeşitleri “en yüksek iyi”, “doğru eylem”, “irade özgürlüğü” söz gruplarında ifade edilen kavramlardan hareketle gruplandırılabilir. Etik ile edebi metin arasında yakın bir ilişki vardır. Her etik türü geçerli olduğu zaman diliminde başta edebi söylem olmak üzere eserin yapısını, temasını, anlatımını belirleyen etkenlerden biridir.

Anahtar Kelimeler: Etik, etik türleri, edebi söylem, edebi metin.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ETHICS AND LITERARY WORK

ABSTRACT

Ethics is a philosophy that is developed on the basis of behaviors and opinions pertaining to different fields. Kinds of ethics could be classified with regard to the concepts expressed in the word groups such as “the ultimate goodness”, “right action” and “freedom of will”. There is a close relationship between ethics and literary work. Each kind of ethics is one of the factors that determines literary genre, structure, theme and narration of the work in the period of time in which it is valid.

Key Words: Ethic, kinds of ethics, literary genre, literary work.

Edebiyat ve edebi metin ile etik arasında çok yönlü ve zengin bir ilişki olduğu bilinmektedir. Edebi metinlerin insana ve topluma yararını savunan ve bu yarar üzerinde duran teori ve eleştiriler, sanat eserine ahlâk endişesiyle yaklaşır. Bunların kendilerine bir ahlâk felsefesi geliştirdikleri veya zaman zaman geçerli olan ahlâk felsefesinden yararlandıkları bilinir. Edebi metnin toplumu düzenlemede insanı olgunlaştırmada bir amaç olarak görenler sanat ve inceleme etkinliklerini ahlâk veya etiğe ait prensiplerden ve kabullerden hareketle gerçekleştirirler. Birçok okuyucu kabul ettiği veya karşı olduğu değerler dünyasından yola çıkarak edebi metni kendince anlar, değerlendirir veya yorumlar. Yazarlar da belirledikleri tema çevresinde edebi metnin kurmaca dünyasını dille inşa ederken dönemlerinin ahlâkî değerlerine ve etik anlayışına kayıtsız kalamazlar. Ayrıca

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Ankara, TÜRKİYE.

onların, dönemlerinin ahlâkî değer ve etik anlayışları bütünü içinde kendi tercihlerine göre eserlerini ortaya koyduklarını da biliriz.

Edebi metni yapı, tema ve ifadesi ile bir bütün haline getiren temel öğeler arasında dönemlerinin ve yazarlarının ahlâkî değer ve etik anlayışlarının rolünü küçümsemek mümkün görünmemektedir. Çünkü farklı seçenekler arasından birini seçme işi ahlâkî eylem aracılığı ile gerçekleşir. Burada dönemin getirdikleri, sosyal şartlar ve kişisel özellikler iç içe girerek eylemde bütünleşirler. Eser kişinin; kişi, dönemin damgasını taşır. Bunlar arasındaki ilişki ağı farklı dikkat ve duyarlılıklarla her zaman ele alınmakta, incelenmekte ve değerlendirilmektedir.

Dönemin söylemini (zihniyetini) belirleyen hususlar dikkate alınmadan edebi metni anlamak ve değerlendirmek de pek mümkün görünmemektedir. Söylem tek boyutta olmadığı gibi kendisini meydana getiren öğelerden birine de indirgenemez. “Zihniyet” terimi ile bir dönemdeki sosyal, siyasal, idarî, adlî, askerî ve dinî güçlerin; sivil toplum örgütlerinin, ticari hayatın, eğitim etkinliklerinin birlikte oluşturdukları ortam ve bunların hiçbirine indirgenemeyen duygu, anlayış ve zevk bütünü ifade edilir. Görülüyor ki edebi metinlerle ahlâk ve ahlâk felsefesi arasındaki ilişki söylem, yazar, eser ve okuyucu boyutlarında ele alınabilir. Biz bu yazımızda söylem çevresinde edebi metinle ahlâk ve ahlâk felsefesi arasındaki ilişkiden ve bu ilişkinin Türk edebiyatında görünüşünden söz etmek istiyoruz. Bu konuya geçmeden önce ahlâk-etik ilişkisi ve etik tipleri üzerinde kısaca durmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz. Ahlâk (moral) kelimesinde ifadesini bulan kavramla, kişisel ve toplumsal hayatımızda çok yönlü bir ilişki içinde bulunduğumuzu, bu kavramın bizi her an ve her mekanda çepeçevre kuşattığı söylene hata edilmez. Bu konuda Doğan Özlem’den şu cümleleri aktarmak istiyorum: “Ahlâk bir kişinin, bir grubun, bir halkın, bir toplumsal sınıfın, bir ulusun, bir kültür çevresinin vd. belli bir tarihsel dönemde yaşamına giren ve eylemlerini yönlendiren inanç, değer, norm, buyruk, yasak ve tasarımlar topluluğu ve ağı olarak karşımıza çıkar. Bu bakımdan ahlâk (moral) her yönde yaşamımızın içindedir; o tarihsel olanak, kişisel ve grupsal/toplumsal düzeyde yaşanan bir şeydir; ona her tarihte, dönemde, her insan topluluğunda rastlarız.”¹

Ahlâkı problem olarak ele alıp onun üzerinde düşünmeye başlandığında, yani ahlâk felsefesi yapılmak istendiğinde günlük hayata görülen ahlâk çeşitlerinin iradî eylemden hareketle kişisel görecelikten kurtulabilen bir düşünce boyutu kazandığı hissedilir. Ahlâkî olanın iradî eylemle ilişkisi ortaya konur.

Buradan hareketle etiğin ahlâk “fenomenini ele alan, ahlâk görüşlerini ve öğretilerini irdelleyip sınıflandıran, aralarındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya

¹ Özlem Doğan; *Erik-Ahlâk Felsefesi*, İstanbul 2004, s. 17-18.

koyan, bunları karşılaştırıp eleştiren felsefe adı” olduğu sonucuna ulaşılır. Yani “ahlâkların çokluğuna karşı etik tektir”. Doğan Özlem, haklı olarak “*Etik, ahlâk denen fenomeni inceleme alanıdır. Başka bir deyişle; etik, pratik bir etkinlik alanı olan ahlâkı teorik bir inceleme konusu kılan felsefe disiplini*dir²” demektedir.

Bu felsefe disiplini üç temel probleme çözüm aramaktadır: “En yüksek iyi”, “doğru eylem”, “irade özgürlüğü”. Sözü edilen problemler çevresinde etik tiplerinden söz edilmektedir. Bu hususu Doğan Özlem şu cümlelerle dile getirmektedir: “*Etik tiplerini, etiğin üç temel problemine getirilen çözüm denemelerini dik-kate alarak sınıflandırmak en uygun sınıflandırmalardan biri olarak karşımıza çıkar. Bu üç temel problemden hangisini başat sayarsa saysın diğer ikisini dışta bırakan bir etik tipi yoktur. Başka bir ifadeyle, tüm etik tipleri bu üç temel problem içerisinde önceliğin hangi probleme verileceği konusunda bir anlaşma yoktur.*”³

Aynı yazının devamında ‘en yüksek iyi’ probleminin temel alındığı etik tiplerini “mutlulukçu etik veya yazar etiği”, ‘doğru eylem’ problemini esas alan etik tipini “ödev etiği”, ‘irade (istenç) özgürlüğü’nü hareket noktası olarak alan etik tiplerini ise “belirlenimci etik, değer etiği ve özgürlük etiği” olarak adlandırmanın mümkün olduğu belirtilir.

Yukarıda sözü edilen etik tipleri edebi metinlerin ortaya kondukları dönemin söylemini ana hatlarıyla belirler görünmektedir. Bu etik tiplerinin tarihî zaman bakımından da birbirini izledikleri dikkati çekmektedir. Her etik tipi kendine özgü edebi söyleme zemin hazırlamıştır, denilebilir.

Mutlulukçu etiğin özellikleri Batıya ve bize, yani din hakimiyetinde ortaya konulan edebiyatlara özgü söylemi düşündürmektedir. Yararcı etik ise, bu dönemi izleyen zaman dilimi içinde bireyin ortaya çıkmaya başladığı çağın edebi söylemini yapan düşünceleri gözler önüne serer; yani Rönesans sonrası etkinliklerin hareket noktasını dikkatlere sunar. Ödev etiği, belirlenmiş etik, değer etiği ve özgürlük etiği ise; insanın akıllı, iradeli, hür duygularına ve bireysel farklılıklarına denge veren ve bütün bunların bilincine varmış varlık olarak doğa ve insanı anlamaya ve değerlendirmeye yöneldiği yüzyılların edebi söylemini hazırlarlar.

Modern döneme özgü düzen ve düşüncenin gelişiminin haddinde veya gelişme dinamiğinin gücünü kaybettiği noktada akıl, irade ve duygunun zaman içinde kazandıklarıyla birlikte hesaplaşmaya girdiği; yeni ifade ve söyleyiş biçimleri aradığı, bir bakıma bütün zamanları anda yaşamayı denediği modernist estetik

² A.g.e., s. 23.

³ A.g.e., s. 39.

ve sonrasına özgü söylem ise “modernliğin patladığı ana özgü kriz etiği” tarafından belirlenmiştir denilebilir.

Şimdi sırasıyla bu etiklerin özelliklerini özet halinde verip bu etik türlerinin edebi söylemlerle ilişkisi üzerinde duralım.

Mutluluk Etiği ve Edebiyat

Mutluluk etiğinde sorgulama değil; kabul söz konusudur. İnsan eylemlerinin en son hedefi olan mutluluk aynı zamanda en yüksek değerdir de. Tabiatla bir düzenin varlığı kabul edilmiştir. İnsanın hedefi var olan düzene uymaktır. “Varlık var olanlar için ilk örnektir.” Varlık ve var olanla ilgili her husus düşünme yoluyla ifade edilir. Gündelik hayatın somutluğunda varlık ve var olanın birlikteliği iyi ideasıyla ulaşılabilecek gayedir. Ahlâkî eylemin en yüksek gayesi Tanrıyla bütünleşmektir. Her varlık kendi doğasına uygun davranmalıdır. Doğru eylem, doğa düzenini gösteren akılcı eylemdir. Aklın görevi; kabullerin doğruluğunu kabullenmek ve açıklamak, doğru eylemin, tabiat düzenine uymak olduğunu dile getirmektir. Erdem, kişinin aklını kullanarak tabiat düzenine boyun eğmesi ve uymasıdır. Bunun için de bilgi sahibi olması gerekir. Doğru bilgi ise insanın istek, duygu ve zaafılarını tanımasını ve bunlardan kurtulmasını sağlayacak öğütler bütünüdür. Tabiatın akışına müdahale bir bakıma yasaktır; onun akışına rıza göstermek önemli erdemlerden biridir. Tabiata müdahale insanın mutsuzluğuna sebep olur.

Bütün bunlar skolastik zihniyetin de temel özellikleridir; Hristiyan skolastiğinin de İslam skolastiğinin de hakim olduğu dönemlerde edebi söylemlerin temel öğeleridir. İki ayrı dine özgü lügat, terminoloji, olay ve kişilerden söz ederek aynı anlayışı dile getirirler. İnsanın, aklı, iradesi ve duygularıyla kendi kendini, çevresini ve tabiatı sorgulamasına izin vermezler. “İnsan bu dünyaya ebedi mutluluğa hazırlık yapmak için gönderilmiştir” düşüncesi onun her türlü davranış ve düşüncesine hakimdir.

Bizde divan edebiyatı bu zemin üzerinde yükselen, dil ve sesle dönemin insanını ve yaşama biçimini bu çerçeve içinde estetik bakımdan en yüksek seviyede temsil eden bir edebiyattır. Ebedi mutluluğa yönelmiş insan bu gayeye ulaşmak için her şeyi vasıta olarak görür. Erdem, kabullere uymaktır; bilgelik, bu kabulleri daha ince daha iyi, daha güzel ifade edecek ölçüde bilmektir; erdem, bilinen doğal düzene uymak ve onun güzelliklerini ifade etmektir.

Edebi metnin hedefi de bu mutluluk idealini sözü edilen malzemeyi kullanarak en yüksek seviyede en güzel biçimde ifade edecek ses ve söyleyişe ulaşmaktır. Aslında sözünü ettiğimiz etik, yalnız bu edebiyata değil; bu şiirin doğup geliş-

tiği kültüre ve yaşama tarzına hakimdir. Her şey ve her adım sonsuz mutluluğa, en yüksek ve ebedi mutluluğa yönelmiştir; doğal olarak ses ve söz de öyle...

Yararcı Etik ve Edebiyat

Antik dönemde “en yüksek iyi” çevresinde tek kişinin mutlu olmasını sağlaması düşünülen teoriler ortaya konulmuş idi. Her türlü görünüşle hayat da bu “en yüksek iyi”yi sağlayacak biçimde organize olmuştur. Ataerkil ailede baba, küçük yerleşim birimlerinde derebeyi veya ağa, devlette kral veya padişah vb. “en yüksek iyi” çevresinde oluşan etiğin ortaya çıkardığı sosyal statüler olarak düşünülebilir. Bu ayrı bir tartışma konusudur. Ancak bireyi, hatta egoist bir etik Bacon’dan itibaren Anglo-Sakson dünyasında yararcılık halini almıştır. Artık tek kişinin değil; bir toplumda yaşayan ve mutluluğu birlikte yaşadığı insanlarla birlikte kişisel özelliklerinin verdiği imkan ölçüsünde tanıyan insan ideali ile karşılaşırız. Daha önceki yüzyıllarda sözü edilen doğalcı tutum, insanın biyolojik, psikolojik ve sosyolojik özellikleri dikkate alarak kendi mutluluklarını sağlaması gerektiği üzerinde durulur.

Artık “en yüksek iyi” toplumsal ortak duyuya uygun bireye en yararlı şeydir. Bireyin mutlu olması için kabullere değil; kişisel ilgi, eğitim, istek, tutku ve ideallerinden gücünü alan bencilliği yanında kendisinden başka insanları da gözetmesi, onların da varlığının farkına varması söz konusudur. Kısaca birey hem kendisini sever, kendisine değer verir hem de kendi türdeşlerinin iyiliğini ister. Böylece ben etrafında toplumsal bir etik oluşur. “En yüksek iyi”den hareketle insanın diğer insanlarla birlikte mutluluğa ulaşması hedeflenir. Yararcı etik bir bakıma “ben”den hareketle toplumsal etik haline dönüşür. “Ben” birlikte yaşadıklarıyla güven ve huzur içinde ömür sürmeyi mutluluğu için gerekli görür. Bu, devleti ve onun yaptırım gücünü ön plana çıkarır. Böylece bireysel mutlulukla toplumun iyiliğini bağdaştırma gayretleri varlığını hissettirir. Kamusal yararlarla bireyin çıkarları birlikte dikkate alınarak mutluluğa erişmek hedeflenir. Bu etiğe gayeci (erekçi) etik de denmektedir.

Batıda Rönesans sonrası edebiyata özgü söylemlerin sözü edilen etik çevresinde olduğu ortadadır. Hümanizm, insanı problem olarak ele almak, onu diğer varlıklardan ayıran özelliklerin üzerinde durmak demektir. Ayrıca birey-kamu dengesini, bireyin geçmişte kazandıklarıyla sürdürdüğü yaşama biçimini, onun kültürel bir varlık olduğunu kabulden hareketle sözü edilen etiğe özgü söylem çevresinde oluşmuştur.

Rönesanstan aydınlanma dönemine uzanan çizgide gelişme yolunda ortaya konan edebi eserler, sözü edilen etiğe özgü söylem çevresinde oluşmuş olmalıdır; çünkü aydınlanma çağında “aydınlanmak isteyen insanın kendisi, aydınlatılması isteyen şey de insan hayatının anlam ve düzenidir. Bu da tipik bir tarihî fenomen-

dir; insanlık tarihinde bir zaman gelip de hayatın düzenini ayarlamış olan değerler, formlar canlılıklarını yitirince yeni bir düzene kılavuzluk edecek ideler aranır. İşte yeni çağın aydınlanması da bu çeşitten bir arama ve bulmadır. Aydınlanmayı başlatan soruyu ilk olarak 18. yüzyıl ortaya koymamıştır. Daha Orta Çağın çözülmeye başlaması ile, Rönesans ile bu soru ortaya konmuş, aşağı yukarı 15. yüzyılın ortalarından beri “insanın varlığının anlamını ve bu dünya içindeki yeri bir problem olmuştur.”⁴

Yararcı etik dünyada mutluluğa ulaşmak amacıyla yukarıda sözü edilen “yeni bir düzene kılavuzluk edecek ideleri” arama isteği ve iradesinin etik alanda görünüşü olarak düşünülmelidir. Batıda XV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar yazılan birçok edebi metin bu anlayışın hazırladığı zemin üzerinde oluşmuş, okuyucu bulmuş, tartışılmış ve değerlendirilmiştir. Temelde, sahip olduğu biyolojik ve psikolojik özellikleri gözden uzak tutmadan yaşadığı sosyal çevreyle birlikte insanı dünyada en üst seviyeye ulaştırmak, en üst düzeyde mutlu etmek amacı yer almaktadır. Bu, gelişmenin dinamiği durumundadır.

Bizde de Tanzimat sonrasında kaleme alınan edebi metinler aynı endişe çevresinde vücut bulmuşlardır. 1860-1940 yılları arasında yazılmış edebi metinlerin büyük ekseriyetini yukarıda sözü edilen etik problemin edebi alana yansımaları olarak düşünmek pek hatalı olmaz. Bu eserlerde dünyada mutluluğu arayan, Jaha yerinde bir ifadeyle tasavvur edilen mutluluğa erişmeyi gaye edinen insanın sevinci, hüznü, çatışmaları, insanî ilişkileri, kendi kendisini değerlendirme gayretleri, geçmişle ve hal ile hesaplaşma çabaları edebi metnin kendisine özgü yapı, tema, anlatım ve dil aracılığıyla sergilenmektedir.

Aslında bu husus yalnız bizim değil; uhrevî olandan dünyevî olana, kabulle-riyle yaşayan ve tevekküle sığınan insandan bireysel özelliklerini, arzu, istek ve tutkularını anlamaya yönelen, akli ve iradesiyle bireysel ve toplumsal gelişmenin imkanlarını araştıran insana geçişi sağlayan her toplumda görülmektedir.

Yararcı etiğin kısaca özelliklerini ifadeye gayret edeceğimiz “ödev etiği” ve “içerikli değer etiği”ne zemin hazırladığını belirtmek yerinde olur. Zaten edebiyat ve sanat alanında da bunların birbirini tamamladığı dikkat çekmektedir. Dikkatini peşin kabul ve tasavvurlarından sürdürülen hayata ve somut insana yönelten kişi herkesin üzerinde uzlaşabildiği “en yüksek iyi”nin bulunmadığını kavrar. Bu husus Kant’ın etik anlayışında ifadesini bulur. Böylece Kant ile etik hareket noktasını değiştirir. “En yüksek iyi”, dolayısıyla en iyi değer, yerini “doğru eylem”e bırakır.

⁴ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 1967, s. 392.

Doğru Eylemi Hareket Noktası Alan Etik ve Edebiyat

Kant, “herkesin üzerinde uzlaşabileceği en yüksek iyi”nin bulunmadığını, herkes için geçerli temel bir ahlâk yasasının bulunması gerektiğini ortaya koymuştur.⁵ Bu yasa hem birey olarak yasayı iradesiyle koyan insanın, hem de başkalarının eylemlerini yönlendirecek cinsten olmalıdır. Ahlâklı bir ömür bireysel bir iradenin seçimiyle ahlâk yasasına uymakla sürülür. Zira söz konusu yasa, insanın iradesini harekete geçirerek konulur, doğal yanından farklı yönünün ürünüdür. Bu yön psişik varlığın aklı ve iradesiyle oluşturduğu tinsel alanda kendini gösterir. Burada insanın kültür alanında yer alan öğelerden yola çıkarak “insanın kendi iradesiyle kendisi için ve kendisine bir yasa koyması” söz konusudur. Bu yasaya uymak zorunda değildir; bir ödevdir. Öyleyse etik, ödevi gerçekleştirmeye yönelik eylemdir.

Özetlemeye çalıştığımız bu düşünceleriyle Kant, etiğin istikametini değiştirir. Onun, insana özgü yeteneklerle kurulan tinsel alana ait olduğunu, bireysel özgürlükle ilişkisi bulunduğunu belirtir. Ancak Kant’ın ödev etiği akıl varlığı olan insanı hareket noktası almıştır. Somut hayat; acı, sevinç, sevgi, umut ve heyecan gibi bireysel rengi olan duygu değerleriyle şekillenir. Olay ve nesneler karşısında insanın tavrı yalnız kavrayıcı değil; aynı zamanda değerlendircidir de. İsteme, sevgi, nefret, tercih etme, karar verme gibi duygusal faaliyetler aracılığıyla değerlendirme gerçekleşir. Etik ve etikle ilgili değerler, otonom bir varlık olan insanın kendi hür iradesiyle gerçekleştirdiği doğru eylemle ilgilidir. Yukarıdaki satırlardan anlaşılacağı üzere, aydınlanmacı gelişme doğrultusunda ilerleyen yaşama biçimini yapan öğelere bağlı kalınarak geliştirilen düşünce ve duyguları ele alan eserlerin arka planında sözü edilen etik anlayışlarının varlığı hissedilmektedir. Artık insan tinsel varlık olarak diğerlerinden ayrılır. Kültür alanına (tinsel) özgü dikkat, duyarlılık ve kazanımlarla varlık alemini kendince değerlendirme özgürlüğüne sahiptir. Edebi metinler onun kendi kendisiyle, tabiatla ve zamanla mücadelesini, kurmacanın dünyasında dile getirip yorumlayarak hem tarihî akışı temsil ederler hem de zevk ve anlayış bakımlarından olgunlaşmasına hizmet ederler. Edebi metinler; düşünce, duyarlılık, gözlem, gelecek endişesiyle zamana ve mekana hakim olma arzusu, kendi kendini sorgulayarak yeni ufuklar arayan insanın sanat yapma ihtiyacına cevap verirler. Bu özellikleriyle onlar, Batıda 17. yüzyıldan bizde 19. yüzyıl sonlarından itibaren sözü edilen etik anlayışlarının estetik belgeleri olarak ele alınabilecek özelliklere sahiptirler.

⁵ Özlem Doğan, *a.g.e.*, s. 69.

İrade Özgürlüğünü Esas Alan Etik

“Doğru eylemi”, hareket noktası alan etik düşünceler de birer özgürlük etiği sayılabilecek cinstendir. Bu grupta üzerinde durulacak etiklerde özgürlük ideali veya fikri etikle ilgili düşünceye hakim durumdadır.

İnsanların özgürlüğünün bir yanılgı olduğunu, insanın ruhundan bağımsız bir iradenin bulunmadığını ileri süren Spinoza her şeyin bir başka şey tarafından belirlendiğini ileri sürer. Öyleyse insan özgür olduğunu kabul ederek düşünce üretme, etik yasalar koyma yerine, davranışlarını belirleyen zorunlulukları bilmedir, denmektedir. Gaye, erdemli ruhun ne olup olmadığını belirlemek ise o, açık ve seçik tasarımlara sahip bir ruhtur. Gücünü de buradan alır. Ayrıca gerçekliğin öznelliği tabiatla her şeyin belirlenmiş olduğu ileri sürülür.

Ahlâk fenomenini bir sosyal olgu olarak ele alanlar, her şeyin doğal sebeplerden açıklanacağı düşüncesindedirler. Bunlara göre biyolojik ve sosyolojik alanın üzerine tinsel kılıflar çekilmiştir. Asıl belirleyici, materyalist ve pozitivist dikkattir. Bu grupta değerlendirilen Nietzsche, felsefeye akli bir kurgu olarak bakmaktadır.

Üzerinde durulacak husus, kavramlar üretmek ve onlarla kurgular ortaya koymak değil; yaşamayı anlamak ve aydınlatmaktır. Yaşama da “sebepsiz ve sonuçsuz organik süreçtir. Asıl olan yaşama denen oluşu belirlemek ve onaylamaktır. Nietzsche’ye göre “oluş, dünyanın ilk maddesinin bir açılımından ibarettir. İlk maddeyi açılıma sokan, getiren ise yaratma ve güç istencidir”⁶

Yaşama felsefesi düşünürü, yaşamının önündeki bütün engelleri kaldırır. Çünkü akli kurguların ürünleri yaşamayı gölgelemiş, hatta kovmuştur. Artık “insanın din ve ahlâk öğretileri tarafından bastırılmış iç güdülerine, arzularına yeniden açılım sağlamak vücudun sesine kulak vermek” gerekir.⁷

Böylece kalıplara bağlı olarak yaşamaya karşı nihilist bir protestoyu gerçekleştirebilecek bireye düşünce zemini hazırlanır. Artık insan için yeni bir mücadele alanı açılmıştır.

Bu bir dönüm noktasının ifadesidir. Mutluluk ahlâkı, kulu dünyanın varlığını aklı, iradesi ve duygularıyla hissetmeye anlamaya, açıklayıp değerlendirmeye yönelmesiyle “yararcı etiğin” başladığını; bu etiği “doğru eylem” hareket noktası olarak kabul eden “ödev etiği” ve içerikli değerler etiğiyle zenginleşerek varlığını sürdürdüğünü; böylece de hümanist tavrın ve aydınlanmacı akılcılığın modernitenin dayandığı kültür değerlerini, ilim anlayışını ve modern edebiyatla-

⁶ Özlem Doğan, *a.g.e.*, s. 107.

⁷ *A.g.e.*, s. 108.

rın merkezi söylemlerini oluşturduğunu ifade etmek yerinde olur. Nietzsche ile kültür, düşünce hayatının ve değerler dünyasının yerin bir kırılma yaşamaya başladığını, bir yandan modernitenin getirdikleriyle hesaplaşırken bir yandan da, insan ve insan etkinliklerini teknik ve ekonomik gelişmelerin kısacası tarihi zaman içinde kazanılanları, sanal olduğu söylenebilen bir alemde değerlendirme ve kurmak gayretleri devam etmektedir.

Bu durum edebiyatta modernist estetiğin doğup gelişme imkanı bulduğu kültür ve sosyal zeminini hazırlar. Nihilist tavır, nihilist düşünce ve nihilist etik bu zeminin hazırlanmasında son derece önemlidir.

Bu noktada Yıldız Ecevit'in *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar* adlı kitabından yararlanılarak modernizm ve modernist estetik kavramları üzerinde durmak yerinde olacaktır: "Rönesansla birlikte ortaya çıkan tam olarak 18. yüzyıldaki bilimsel/düşünsel gelişmelerle ivme kazanan birey insanın ve aklının odağa taşındığı dönemdir. Rasyonalist bilincin dorukta yaşandığı bu zaman kesiti, toplumsal/ekonomik/siyasal içerikli gelişmelere damgasını vurur. Akıl ve bilim; kendi dışındaki tüm eğilimleri, yaşam görüşlerini dışlayarak kendi ilkelerini, giderek öğretilerini ortaya koyar modernizmde (...) Modernizm, her bilgiyi sistematize etmek ister, kendi doğrularının üstünlüğünde hiyerarşi yaratır, kuralcıdır. Aklın güdümünde Batı düşüncesinin doruğudur modernizm."⁸

Modernitede "yarcı etiğin" ve "ödev etiği" ile "değerler etiğinin" rolü ve yerinden söz ettik; dünyada modern edebiyatın bu etiklerin belirlendiği söylem üzerine kurulduğunu belirttik.

Yıldız Ecevit, yukarıdaki parçanın yer aldığı yazısına şu cümlelerle devam eder: "20. yüzyıl başlarında sanat ve edebiyat, modernizmin ana ilkeleriyle tüm-den çatışan bir tutum içine girer. (...) Bu sanatsal devrimin taşıyıcılarının, çatışmakta oldukları ilkeleri kavramsal şemsiyesi altında toplayan modernist terimiyle adlandırılmaları çelişkili bir durumun ortaya çıkmasına yol açar. (...) Bu ilkesel çelişkinin ayırdında olan kimi araştırmacılar Rönesans/Aydınlanma ile başlayan sosyolojik/kültürel gelişmeye modernite, 20. yüzyılın ilk yarısında görülen estetik avangardizmi de modernizm diye adlandırmayı denerler."⁹

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı üzere Rönesans/Aydınlanma çizgisinde gelişen akıl ve bilim hakimiyetinde doğan ve gelişen edebiyatla Nietzsche sonrası ortaya konan edebi metinler arasında yapı, tema, dil ve anlatım bakımlarından ciddi farklılıklar vardır. Modernist kurgunun ve imgenin hakim olduğu eserlere ait söylemlerde Nietzsche sonrası etiğin rolünü bir daha hatırlatalım.

⁸ Ecevit Yıldız, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İstanbul 2001, s.40-41.

⁹ A.g.e, s. 41.

Bu etik Rönesans sonrası başlayan gelişmenin bir sona ulaştığını ve bir krizin yaşanmaya başladığını haber verir: “Nietzsche ‘Tanrı öldü’ sözünün sahibi olarak öncelikle modern Batı insanının değerlerinin çöktüğüne dikkati çekmek ister. Nietzsche için değerler insan eylemlerinden bağımsızlaştırılıp idealize edildikçe yaşamdan kopuk, içleri boşalmış şeylere dönüşürler. (...) Geleneksel değerler, kitle kültürüne aittirler ve kendi ayakları üzerinde durmayı beceremeyen, köle ruhlu insanları rahatlatan şeyler olarak köle ahlâkını pekiştirmeye yararlar. (...) Nietzsche, değerlerin güç istenci ile yaratılması ve böylece insanın kendini aşması, üst insan olması gerektiğini ileri sürer. İnsan mevcut değerleri olduğu gibi bir yana bırakmalı; yeni değerler yaratmalıdır. Bunun için de mevcut değerleri aşındırmak, (...) kısacası değerleri yeniden değerlendirmek zorundadır. (...) Yaşamının her anı kendi perspektifini üretir”¹⁰ cümleleriyle Doğan Özlem Nietzsche’nin etiğe getirdiği yenilikleri özetlemektedir.

Bunlar insanın kendisine, eylemlerini düzenleyen etik değerlere bakışındaki değişikliği ortaya koymaktadır. Bu değişiklik 20. yüzyıl başlarında edebiyatta da kendini kuvvetle hissettirir. Edebiyattaki değişikliği şu cümleler açıkça ortaya koymaktadır: “Umberto Eco, Batı uygarlığında poetikanın gelişim çizgisinin idealden somut gerçeğe, oradan soyuta, oradan da olanaklıya giden bir yolda ilerlediğini söyler. Bu çizgide görülen en önemli biçimsel yapısal kırılma 20. yüzyıl başlarında gerçekleşir. Bu tarihe kadar okur, kendi dünyasının fiziksel koşullarına benzer bir dünyadaki kişilerin başlarından geçen –çoğunlukla- somut olayların öyküsünü okudu romanlarda. (...) Her şeyden önce de okurun rahatlıkla izleyebileceği bir öykü anlatılıyordu bu romanlarda. Dış dünyayla örtüşen nesnel bir anlatım tutumuyla yapıyordu yazar bunu. Dün-bugün-yarın zincirinin zamandizimsel art ardılığı içinde anlatılıyordu öyküler.”¹¹

Yukarıda 20. yüzyıla kadar hakim etik anlayışlarının oluşturduğu edebi söylemin ve bu söylem içinde ortaya konan edebi metinlerin belirgin bazı özellikleri ifade edilmiştir. Aynı yazının devamında bu dönemde mimetiğin hareket noktası alındığından ve sebep-sonuç ilişkisine bağlı kalındığından da söz edilir. Bunların da “yarararı”, “ödev etiği” ve “içerikli değerler etiğiyle” ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Yani kabul gören etik anlayışı edebi metnin söylemini, yapısını ve ifade tarzını belirleyen öğelerden biridir.

Yıldız Ecevit aynı yazının devamında 20. yüzyıl başlarında edebi metinlerin özelliklerini şu cümlelerle ifade ediyor: “20. yüzyıl sonrası roman estetiği dış dünyayı doğrudan yansıtmaz, dış dünyadan alınmış gerçek parçacıklarıyla iç dünyayı birbirine harmanlar ve yeni bir dünya kurgular. Bu yeni dünyada, içinde

¹⁰ Özlem Doğan, a.g.e., s. 109-110.

¹¹ Ecevit Yıldız, a.g.e., s. 33-34.

yaşanılan görüngüsel dünya yabancılaştırılarak anlatılıyordur; olayları art arda sıralayan mimetik estetiğin içerik öyküleyen kurgu dünyasından tümüyle ayrımlıdır. (...) 20. yüzyıl modernist romancıları birer yabancılaştırma sanatçısıdır. Kafka da, Joyce da metinlerini alışılmışın dışında, grotesk/yabancı bir atmosfer içinde kurgularlar; geleneksel/gerçekçi edebiyatın ana dayanağı olan sürükleyici olay zinciri ortadan kalkmıştır. Ne Joyce'un ne de Kafka'nın metinlerinde olaya dayalı bir gerilim vardır. (...) Oysa yeni romancı, gerçeği, bir modeli örnek alarak yansıtmıyor; onu baştan yaratıyordur. Bu yaratma ediminde sanatçının yapabileceği tek şey; yakalayabildiği gerçek parçacıklarını, düşlerini, bilincinin/bilinçaltının kıvrımlarından bulup çıkardığı malzemeyi biçimlendirmektir. Yeni roman biçimci estetiğin uç noktasında filizlenir; 20. yüzyıl edebiyatı, sanat düzleminde kurguyla/teknikle/yapıyla oynanan bir oyuna dönüşür.”¹²

Bütün bunlar etiğin, edebi metnin söylemi, teması, yapısı ve ifade biçimini belirleyen faktörlerden biri olduğunu, her etik anlayışın farklı edebi metin türlerinin ortaya çıkmasına sebep olduğunu ortaya koymaktadır.

¹² Ecevit Yıldız, *a.g.e.*, s.36-37-38.

